

Per André

Född 1920, civiljägmästare 1946, anställd i Domänverket, revirförvaltare i Skellefteå från 1959, pensionerad 1983. Har publicerat flera skogshistoriska uppsatser. Örtugspristagare 1996.

Åverkan på kronoskog inom Skellefteå 1635–1984

Brottet *åverkan* innebar tillgrepp eller skadegörelse inom skog som någon annan ägde. Som jag varit revirförvaltare inom domänverket i Skellefteå och därefter sysslat med skogshistoria inom området, blev jag naturligtvis intresserad av *Per Eliassons* avhandling "Skog, makt och människor" (2002) och när jag kom till det kapitel som handlar om "Skogsåverkan och stöld" började jag fundera över hur åverkan varit och hur den förändrats på kronoskogen inom Skellefteå under de olika perioder som mitt källmaterial omfattar (1635–1984).¹

Åverkan nämns i både 1647 och 1664 års skogsordningar, men hade där en nå-

got annan betydelse än senare.² Först i 1734 års lag förklaras begreppet mer utförligt (Byggn. Balken X kap 5 §):

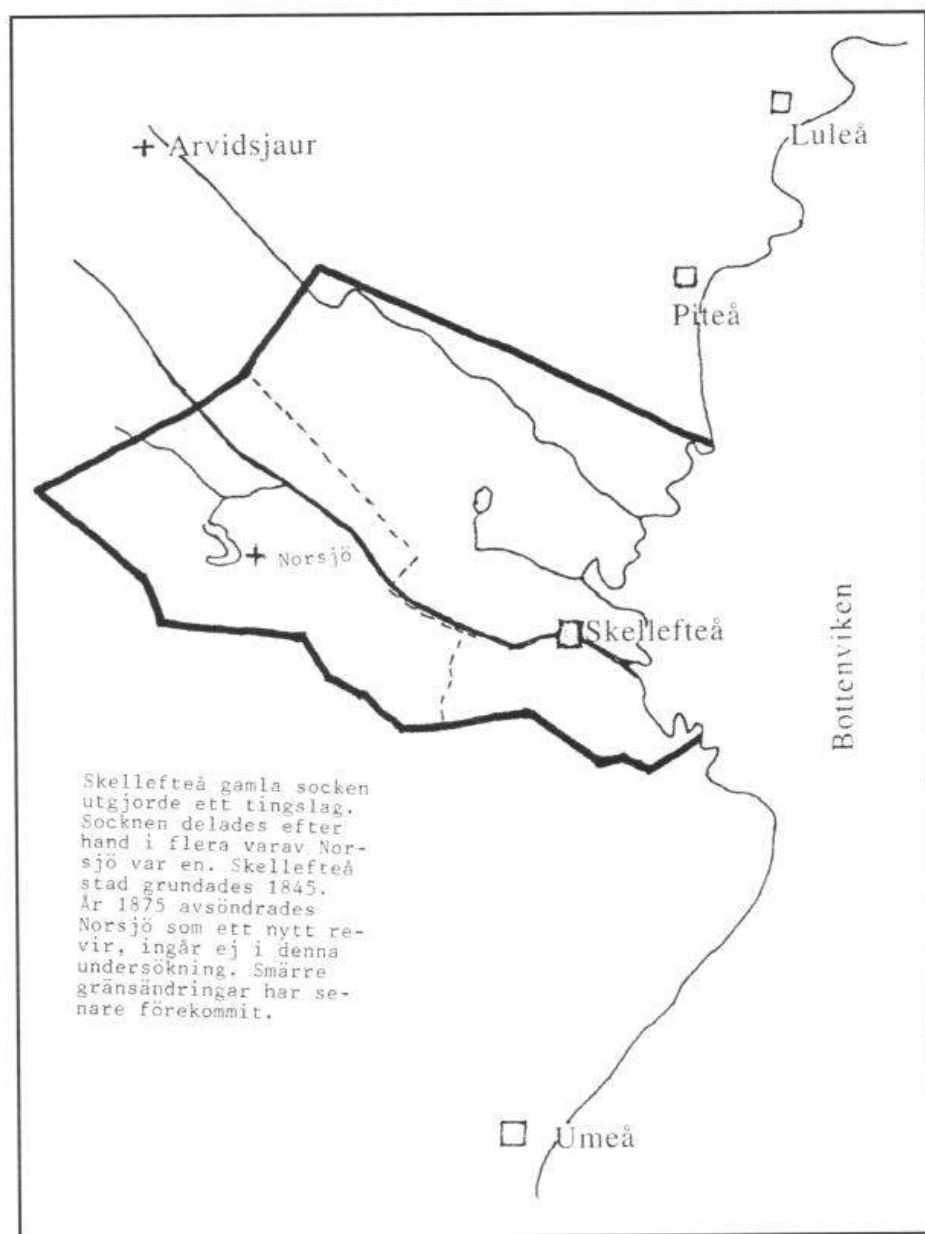
"Tager någon torf, näfver, löf, bast, eller hugger ved, gärdsel, stör, timmer, eller hvad thet helst är, å then bys ägor, ther i han sielf ingen del hafwer, eller å annars afdelta och enskilta skog i then by han del äger; betale värdet för ... Giör någon sådan åverkan i Konungens parker och diurgårdar; böte för ...".

I 1793 och 1805 års skogsordningar är lydelsen ungefär densamma.

Skogen i ödelanden långt bort hade väl tidigare ansetts som värdelös, en obearbetad fri nyttighet och skogsåverkan var därför ett mindre svårt brott än stöld. Straffet var alltså betydligt lindrigare och de skamstraff som vid denna tid följde

1 Eliasson 2002, s. 263.

2 Eliasson 2002, s. 270.

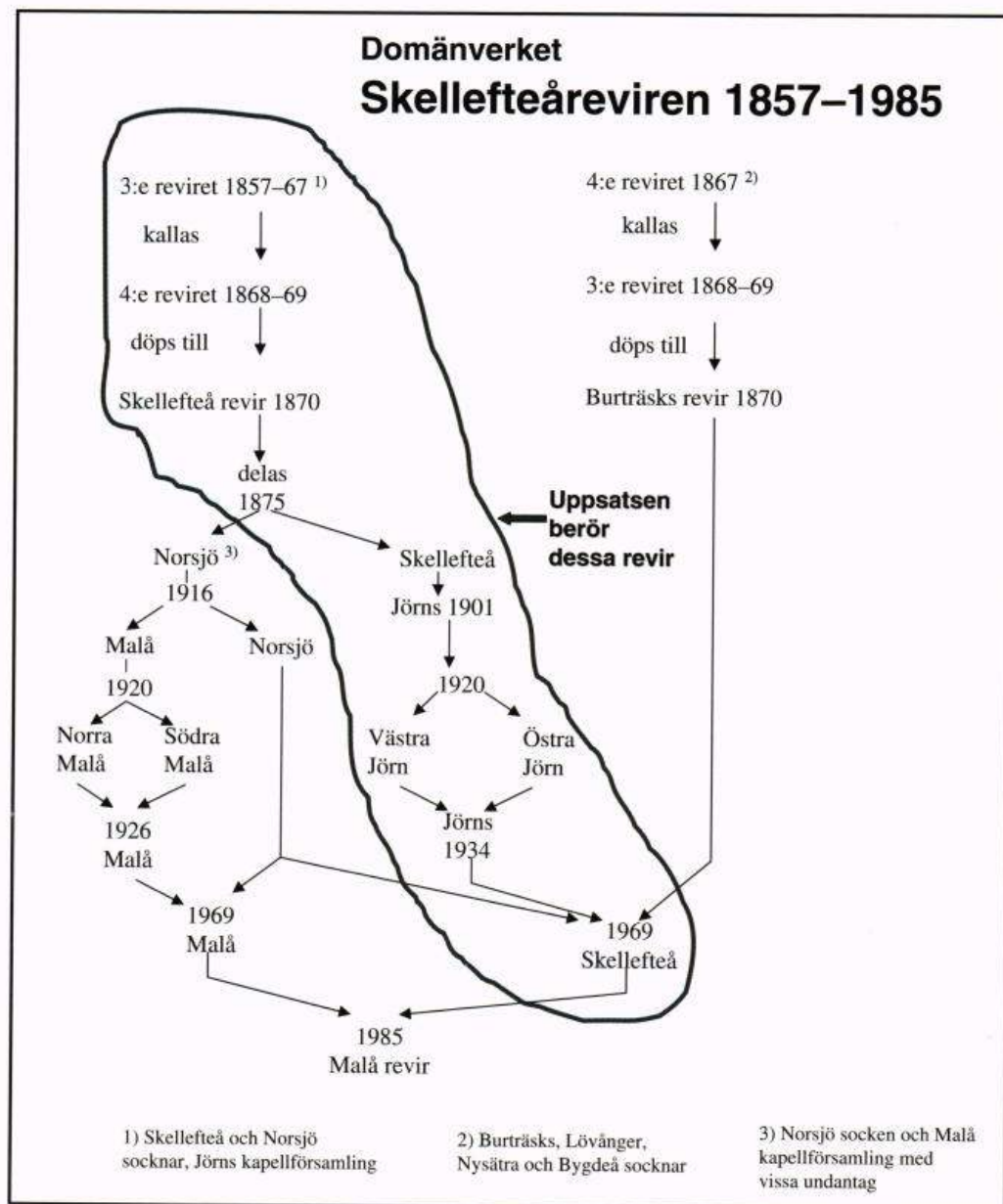

på stöld (två timmar i halsjárn vid skampålen och uppenbar kyrkoplíkt) stadgades *inte* för áverkan. Det ansågs tydligen inte särskilt skamligt att áverka i skogen. Långt senare, 1875, blev mer omfattande skogsáverkan rubricerad som stöld, med mycket strängare straff.

Den här studien omfattar Skellefteå gamla storsocken (ca 67 kvadratmil). Efter 1875 utgår dock Norsjö socken ur mitt material samt delen söder om Skel-

lefteälven. Se figur 1. Källor är från början Skellefteå häradsrätts dombok och efter 1857 handlingar från det Domänverksarkiv som tidigare fanns i Skellefteå och nu delvis finns i Landsarkivet i Härnösand. Sammanhängande dombok finns bevarad från 1635, varför jag valt att börja med detta år. Skellefteå revir inom domänverket försvann 1984 (genom sammanslagning med grannrevir), vilket kan vara en lämplig slutpunkt.

Domänverket Skellefteåreviren 1857–1985

Skellefteåreviren 1857–1985, med de berörda reviren markerade.

1635–1758: Kronoskog nämns ej

Redan 1639 kom första målet i domboken om intrång i skog: "Erich Jönsson i Drengzmark beswär öfwer sin Granne Ambroos Joonsson och hans bröder det de göra honom stoor intrångh in på hans skogh."³

Men detta avsåg alltså enskild skog och berörs inte här. Sedan följde ett fåtal mål angående olovlig nävertäkt o. dyl., men allt inom enskild skog. Om allmännings-

skog eller kronoskog är det aldrig tal.

Trots att Gustav Vasa redan 1542 dekreterat att "Sådana ägor som obbyggda ligga höre Gud, Oss och Sveriges Krona till"⁴ ser det inte ut att finnas någon skog i Skellefteå som kallas allmän, i varje fall syns inte intrång i sådan skog i domboken. Det var väl ingen brist på skog, inte ens lättillgänglig skog av önskad sort.

³ Domboken 1639, 18 nov § 2.

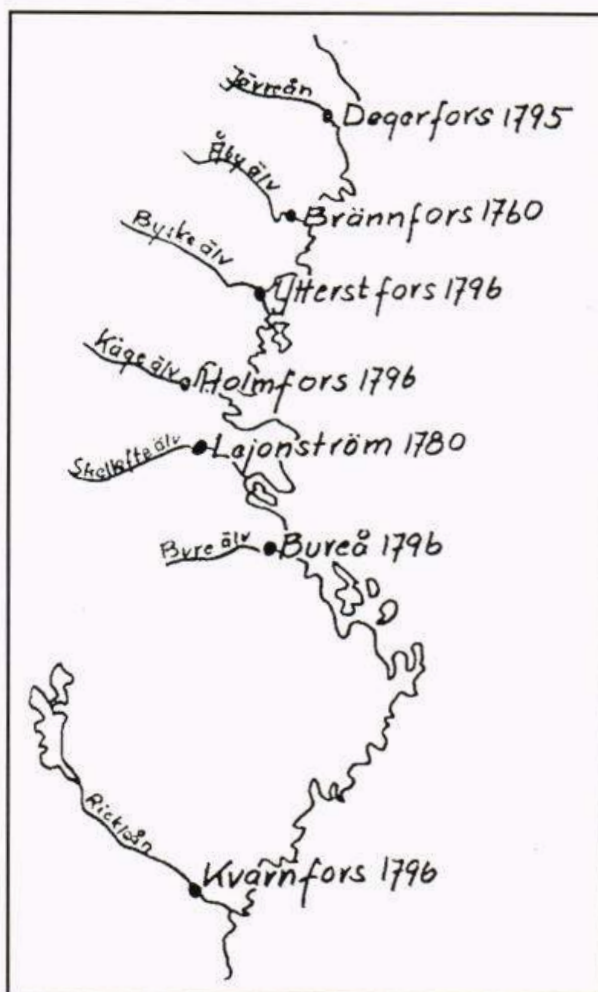
⁴ Kungl brev 20 april 1542.

Ett tecken på allmän skog fanns dock. Åren 1666 och 1730 upplästes på tinget skogsordningen av 1664, som bl.a. handlar om lands-, härads- och sockenallmänningar och där skogsåverkan nämns.⁵ Tingsallmogen har knappast känt till dessa begrepp och har nog inte begripit vad som upplästes, om den ens hört på. År 1758 syns brottet åverkan första gången i domboken, men gäller då skatteskog och från sådan bortses ju här.⁶

1758–1800: Kronoallmänning nämns, men osäker

Tjärnan var en mycket viktig skogsprodukt och mot slutet av 1700-talet började tjärveden kanske ta slut inom byarnas egna skogar, så att tjärbrännarna måste ge sig ut på ett nytt område, kronoallmänningen. År 1758 dyker detta begrepp upp i domboken. Då begärde några bönder att få ta tjärved på en sådan allmänning norr om Varuträsket mot ersättning till kronan. Konungens Befallningshavande i Umeå (KB) skulle besluta härom, men remitterade frågan till tinget för yttrande. Rätten avstyrkte med motiveringen att där troligen skulle anläggas nybyggen och nybyggarna behövde tjärbränningen för sin försörjning.⁷ Men på annat håll upplät KB snart rätten att ta tjärved.

Enligt Kungl. Maj:ts brev 23/2 1739 fick kronoallmänning användas som timmerskog för finbladiga sågar. Dessa gav större

Finbladiga sågar i Skelleftetrakten med tillståndsåret angivet. En såg vid varje älv.

utbyte och bättre produkter än de tidigare grovbladiga och prioriterades därför. I Skellefteområdet anlades i slutet av 1700-talet en lång rad finbladiga sågar med rätt att ta sitt timmer på kronoskog mot viss ersättning ("stubbören"), se figur. Dessa skogar kallades "stockfångstskogar" eller "privilegeskogar". Även några få grovbladiga sågar fick, egendomligt nog, dock stockfångst på kronoskog.⁸

⁵ Domboken 30 mars 1666 och vårtinget 1730.

⁶ Domboken vårtinget 1758 § 34.

⁷ Domboken hösttinget 1758 § 98.

⁸ KROKFORS grovbladiga såg, tillstånd av KB 1789 med råvara från kronoallmänningen trots häradsrättens avstyrkande (hösttinget 1786 § 275).

KLINTFORS grovbladiga såg, KB:s tillstånd 1791 till 300 träd från kronoallmänningen.

År 1760 hölls syn inför anläggandet av den första finbladiga sågen i socknen, Brännfors såg. Den skog där sågen skulle få ta sitt timmer kallades då allmänning, inte kronoallmänning. Den lokala uppfattningen om kronans rätt till skog var osäker. Detta framgår av synen 1770 inför anläggandet av nästa finbladiga såg, Lejonström. Synrättens uppgift var bl.a. att undersöka om sågen kunde bli till skada för någon. Därvid protesterades mot att sågen skulle få ta sitt timmer från kronoallmänning. Någon avvitrning som klart avskilde böndernas skogar från kronans hade ännu inte skett, det var förresten oklart om överloppsmarken skulle bli krono-, härads- eller kanske sockenallmänning. Prosten Högström, som tagit ledningen i sågbolaget, framhöll häremot att man här på trakten inte känt till begreppet kronoallmänning, men att kronan ostridigt hade rätt till den mark som blev över sedan byar och skattehemman fått sina områden bestämda vid avvitrningen. Prosten var riksdagsman och höll sig väl underrättad om hur skogsfrågorna behandlades på andra håll.⁹

Men var låg kronoallmänningen? Mellan byarnas skogar var det i allmänhet överenskomna eller domfästa rågångar, men mot kronoallmänningen var gränsen *ofta* tveksam.

När det nu började bli klart att det fanns kronoskog och att det inte var tillåtet att röra den skogen utan tillstånd, började landsfiskal och länsman åtala för åverkan. Men det var svårt att få någon fälld. Osäkerheten om gränser var allt för

stor. För att få en enkel modell utfärdade landshövding H. J. Roos 1777 en provisorisk regel: Vid större byar började kronomarken $\frac{1}{2}$ mil från byn, vid mindre $\frac{1}{4}$ mil.¹⁰ Det blev ett eller ett par mål om året som åklagaren ofta förlorade. Ett exempel:

Landsfiskal Westberg anmälde 1787 att Drängsmarks byamän $\frac{3}{4}$ mil från byn huggit 140 furuträd avsedda för sågtimmer. Två nämndemän hade synat trakten, som alltså låg för långt från byn enligt 1777 års regel. Byamännen förklarade vid tinget att de sedan uråldriga tider haft en såg på platsen, en såg som förfallit men med KB:s tillstånd 1784 återuppbyggts. Det huggna virket var avsett för sågen. Då KB medgivit den nya sågen, kunde regeln om $\frac{1}{2}$ mil från byn inte gälla. Skogen måste anses tillhöra byn "och varder byamännen från landsfiskalens tilltal befriade".¹¹

1800–1857: Avvitrningar klara gränser

År 1780 utfärdades en avvitrningsstadga för Västerbotten, antalet lantmätare utökades och under 1700-talets slut avvitrades de flesta större kustnära byar.¹² Detta innebar att de fick klara gränser mot kronoallmänningen. Nu blev det säkrare för länsman att åtala för skogsåverkan. Ofta var det sådana som av KB fått rätt att ta skogsprodukter på allmänningen som var angivare. Den som arrenderade ett tjärvedsområde på kronomark reagerade

⁹ André 1995, s. 12.

¹⁰ KB:s kungörelse 1777 är refererad i domboken vårtinget 1787 § 194.

¹¹ Domboken vårtinget 1787 § 186, 194 och 200.

¹² Almquist 1928, s. 426.

givetvis om någon obehörig kom in där och tog stubbar och rötter. Sågbolagen protesterade självklart om utomstående högg timmer på deras privilegieskog. I något fall hade sågägarna hos KB skaffat sig rätt även till tjärveden inom sitt skogsfångstområde. Denna rätt kunde de sedan upplåta åt andra.

Men det var inte bara kronoallmänningar som skulle bevakas av länsman. Skogen på krononybyggen och kronohemman fick användas fritt till husbehov, för avsalu krävdes KB:s tillstånd. Här fanns många överträdelser att beivra. I början av perioden blev det kanske 2–4 mål om året, på slutet är domboken full av åverkansmål, 40–50 om året. På 1840-talet dyker ett nytt sortiment upp bland målen. Det är pottaskved (lövträdsved) som ibland åverkas på kronoallmänningen. Men den försvinner snart. På 1870-talet är det helt borta. Åren 1856–57 fick åklagarna hjälp av en löjtnant C. G. Engeström, som av justitiekanslern var särskilt förordnad i åverkansmål. Han arbetade också i Umeåområdet, kanske på fler håll, och hans ersättning var troligen endast de andelar av böter och förverkat virkes värde domstolen tilldömde honom.¹³

Sågtimmer och tjärved var ju vad som vanligen åverkades, men det förekom allt från skeppsvirke till näver. När två inhysesmän åtalades för att ha åverkat två lass löv på kronoallmänning har kanske åklagaren varit allt för nitisk. Inhysesmän hade ingen andel i byns samfällda skog och kunde förbjudas att där ta löv till bo-

skapens vinterfoder. De tvingades kanske därför ut på kronoallmänningen.¹⁴

Inte ens på byns egen skog fick bönderna vara ifred från ”kronobetjänningen”. Ämnen till master och storverksträd skulle hembjudas till kronan innan de fick avverkas och säljas. Detta kallades också åverkan och var väl inget vanligt brott, men förekom. Ett exempel:

På byns samfällda skog i Kusmark hade 1825 några bönder fällt bl.a. några träd som givit master ungefär 18 m långa och 22 cm i lilländen utan att hembjuda dem till kronan. De hade sålts till kapten Johan Sandström på Karlgård, vilken drev varvsrörelse. Efter ett par uppskov på tinget (det var två ting om året, varje uppskov uppsköt avgörandet ett halvår) kunde häradsrätten konstatera att masterna var för klena enligt 1805 års skogsordning och alltså inte behövde hembjudas till kronan.¹⁵

De finbladiga sågarnas timmerhygge på sina privilegieskogar kontrollerades dåligt eller inte alls. Att avslöja deras åverkan på kronoallmänningen kunde ge stor inkomst till åklagaren som fick andel av böter och beslagttaget virkes värde. Flera försök gjordes, men åverkan var svår att bevisa. Här ett av de större försöken.

Vid hösttinget 1833 anklagade länsman Bjuhr ägarna till Lejonströms såg för att åren 1832 och 1833 ha fällt fler timmerträd på kronoallmänningen än sågens privilegier medgav, alltså åverkan. Le-

13 Domboken vårtinget 1856 § 187, 200, 223 m.fl.

14 Domboken vårtinget 1815 § 67.

15 Domboken hösttinget 1825 § 191, vårtinget 1826 § 558 och hösttinget 1826 § 458.

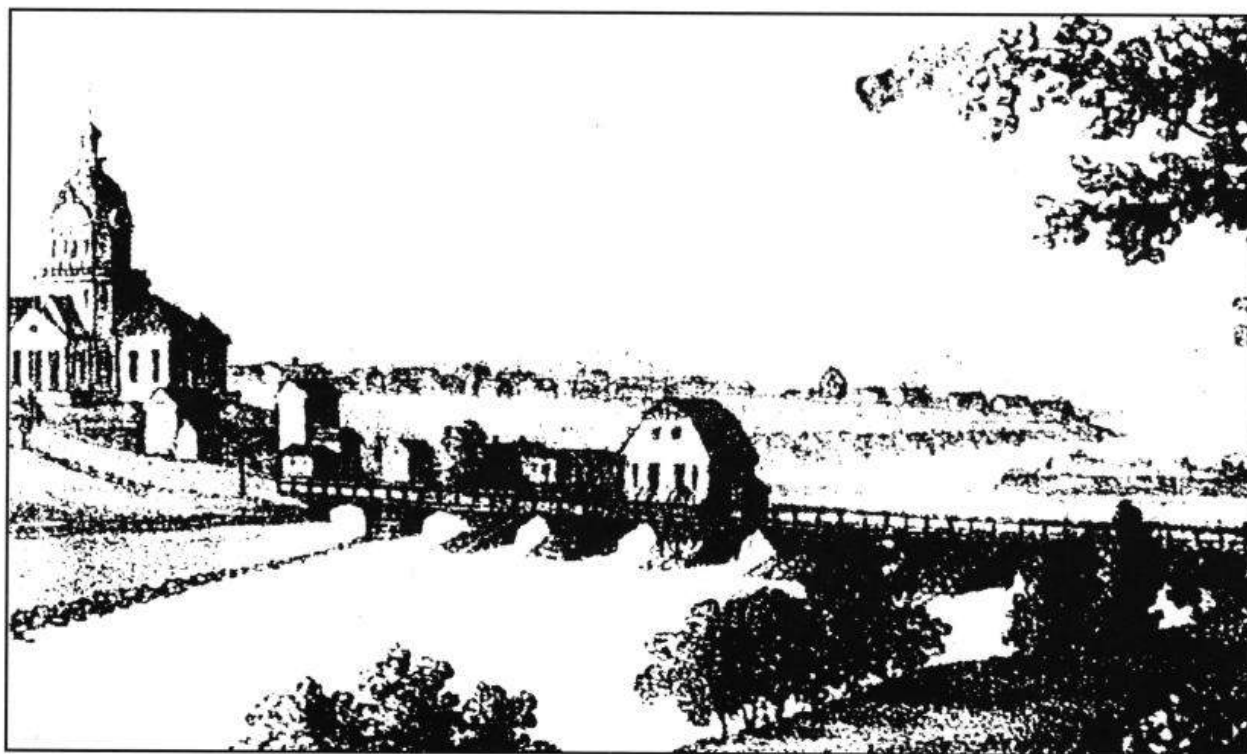
Jonström ägdes dessa år av brukspatron D. R. Meuller i Umeå och fältkamrer L. A. Wallmarks arvingar i Stockholm. Bjuhr hade vid tinget inga direkta bevis att komma med, målet uppsköts. Till vårtinget 1834 hade han som vittnen kallat alla som huggit timmer åt sågen aktuella år. Många hade kommit, 26 avlade vittneseden och berättade hur många timmer de huggit. Sågens timmertummare hade räknat in virket och Lejonström hade betalt arbetet.

Tummaren hade räknat drygt 18.000 stockar varje år som alla var huggna nedanför lappmarken inom ett område där tillåtna trädantalet var 2.000. Om varje träd gav två stockar borde tillåtna timmerfångsten vara 4.000 stockar per år, alltså en uppenbar överavverkning. Nästa ting kom länsman med ytterligare sju huggare. Men nu började han äntligen förstå att det inte var antalet stockar han skulle visa utan antalet träd. När huggarna tillfrågades härom vet de i allmänhet

inte. Ett träd kunde ge en stock eller två, någon gång tre. Länsman ville nu återigen höra alla huggarna. För att slippa samla dem till tinget hördes de en söndag vid kyrkorna i Norsjö och Skellefteå. Till kyrkan skulle de ju ändå. Men trädantalet visste de sällan.

Sen blev det avbrott därför att häradsrätten avstängt Bjuhr från tinget för oskicklighet i flera andra mål. Svea hovrätt återtog honom dock och 1836 gick rätten igenom hela materialet och dömde Lejonströms ägare att böta 1.817 rdr bco treskiftes till kronan, häradet och åklagaren. Dessutom skulle de 1363 träd som säkert huggits utöver tillståndet ersättas till kronan.

Utslaget överklagades givetvis av herrar sågägare. Även länsman överklagade. Hovrättens utslag kom i maj 1838. Bland parternas alla argument hade påpekats att Wallmarks änka och sonen i ett tidigare gifte som haft små andelar i sågen

Lejonströms såg vid Skellefte älv omedelbart intill sockenkyrkan.

1833 aldrig blivit stämnda till Skelleftetinget. Dessa bodde i Stockholm och visade sig vara svåra att stämma. När så äntligen skett hade preskriptionstiden överskridits. Länsman gav då upp och fullföljde inte målet som pågått i 11 år.¹⁶

Även enkla mål om åverkad tjärved tog ofta tid. Här ett exempel:

År 1797 gav KB kronobonden Johan Jonsson i Blåfors tillstånd att på en trakt nära Åby älv vid Lundfors för tjärtillverkning använda 500 enbetslass av torrträd, stubbar, rötter och vindfällen under tre år med betalning till kronan av markegångsvärdet av var 16:e tunna tjära han tillverkade. Sedan de tre åren var slut fortsatte dock Johan och stämdes av expeditionskronofogden N. Clausen till hösttinget 1820 för att till avsalu ha åverkat 55 lass tjärved på kronoallmanning.

Johan kom dock inte till tinget, skickade bud med sin dräng att husbonden p.g.a. dem tillfällig skada inte kunde inställa sig. Uppskov till nästa ting.

På vårtinget 1821 fanns svaranden inte heller tillstädes. Åklagaren hade själv besökt honom och funnit honom sjuk. Uppskov.

Vid hösttinget samma år hade svarandes dräng med sig en skriftlig inlaga (kanske kunde Johan skriva själv?). Där klagar han över att målet lagts på en sådan tid att han inte hunnit tillbaka från sin resa söderut (var han besättningsman på en båt?). Sen beskyller han kronobetjäningen för att vara ondskefull, räknar dit även de två nämndemän som synat tjärvedtäckten. Johan var helt säker på att trakten skulle tillföras hans hemman då avvitringen i framtiden blev klar, det var därför han fortsatt tjärbränningen.

Rättens utslag blev att Johan Jonsson åverkat på kronoskog och därför skulle böta 1 skilling för varje tjärvedslass eller

totalt 1 rdr 7 sk specie samt ersätta kostnaderna i målet med 7 rdr 24 sk samma mynt. Då svaranden i sin skrift missfirmat åklagaren fälldes han att böta ytterligare 3 rdr 1 sk spec.¹⁷

Domänverket tar över 1857–1984

De många åverkningarna samt det snabbt ökande virkesvärdet på 1850-talet medförde att skogsbevakningen och skogs-skötseln på kronoskogarna borde förbättras. Den 24 april 1856 beslutade Kungl Maj:t att i Västerbottens län skulle förordnas en jägmästare och två överjägare samt sex skogsuppsyningsmän. De skulle fullgöra de uppdrag och förrättningar som av Konungens Befallningshavande i skogshushållningsfrågor anbefalldes.¹⁸ De nya tjänstemännen hade alltså KB till chef. Kammarkollegiet var central skogsmyndighet i landet.

En av de nyanställda överjägarna hette Hjalmar Grahl. Han fick sig tilldelat ”Tredje reviret av Västerbottens län” med Skellefteå som stationeringsort och han tillträdde sin tjänst i början av 1857. Till sin hjälp hade han två skogsuppsyningsmän, Karl Gustav Karlman, Klutmark, och Per Sjöström, Norsjö. Reviret omfattade hela gamla Skellefteå socken, ca 67 kvadratmil.¹⁹

16 André 1995, s. 59.

17 Domboken hösttinget 1820 § 233, vårtinget 1821 § 335 och hösttinget 1821 § 302.

18 Skogsstyrelsen som senare blev Domänstyrelsen tillkom först 1859, men för enkelhets skull kallas här hela tiden skogstjänstemän efter 1857 för Domänverket.

19 Karta över ”3:e Revieret af Westerbottens län”, ritad 1858 av överjägare Grahl (Skellefteå museum).

Domänverkets beslagsstämpel.

Överjägare Grahl slog sig ner nära kyrkan i Skellefteå, byggde senare ett stort hus inne i staden. Han hade genomgått Skogsinstitutet i Stockholm och arbetat i Mellansverige på olika håll innan han kom till Skellefteå. Den 31-årige överjägaren skulle med sina två medhjälpare beivra överträdelser av skogsförfattningarna och jaktlagarna. Han skulle dessutom utsyna de finbladiga sågarnas privilegietråd. Det är ovisst om detta skett tidigare.²⁰

Så gav sig den nye överjägaren med någon av sina uppsyningsmän ut på reviret i mars 1857. Man kan nästan följa honom i den bevarade konceptboken.²¹ Strax bortom Medle by fann de 14 sparrar avverkade utan tillstånd på kronoallmänning. Virket togs i beslag, dvs. förseddes med beslagsstämpel (se figur 4). Sedan skulle KB i Umeå besluta vad som skulle ske. Vanligen således virket på offentlig auktion. På kronohemmanet Stensjön beslagtogs 290 sparrar, på kronomarken

Bränntjärnliden vid Tvärån 310 sågtimmer osv. Auktion utlystes genom kungörelse i kyrkan eller annons i tidningen och skedde vanligen i sockenstugan (se figur 5). Köpeskillingen tillföll kronan men åklagaren-överjägaren skulle ha viss del därav, vanligen 20 %. Sen skulle åverkaren om möjligt uppsåras, åtalas och dömas. För full bevisning krävdes två samstämmiga, ojäviga vittnen och det var naturligtvis ofta svårt att få folk att vittna mot sina grannar hemma i byn. Beslagtaget virke som inte kunde säljas till rimligt pris onyttiggjordes genom sönderhuggning för att icke genom försäljning till underpris uppmuntra till vidare åverkan.

År 1859 inrättades skogsstyrelsen som central skogsmyndighet i landet – vilken ersattes 1883 av Domänstyrelsen. Men KB hade länge hand om ekonomin. Grahl blev 1870 jägmästare och reviret fick namnet Skellefteå revir. Skogsuppsyningsmännen blev fler och fick titeln kronojägare.

År ut och år in beslagtogs åverkade skogseffekter av alla slag: sågtimmer, bjälkar, sparrar, skeppsrotter, mastämnen, skeppsplank, tjärved, tjära, hustimmer och ett mindre boningshus (Tallberg).

”Allmogen hyser den åsikten att det egentligen icke är någon förbrytelse eller någon skam att olovligen tillägna sig kronans växande skog” skriver Grahl och

²⁰ André 1995, s. 59.

²¹ Konceptboken 1857, 3 april.

Sedan undertecknad i beslag tagit dels 14 stycken Sparrträn, upplagda wid Sunnanå, dels ock ett parti Bjelkar, Sparrar, Skeppsrötter, Skeppsplankor och Sågtimmer, liggande å Forsbacka nybygge, i närheten af Krångfors' gästgifswaregård, så får jag, med förauledaude af Kongl. Maj:ts Befallningshafswande till mig afslåtna skrifsvelse i ämnet af d. 27 dennes, härigenom tillkännagifwa, att, så widt laga hinder ick möter, berörde skogs-effekter komma att för Kongl. Maj:ts och Kronans räkning genom offentlig auktion försäljas; de förstnämnde 14 stycken Sparrträn å Sunnanå gästgifswaregård Fredagen d. Sjuttonde nästkommande April kl. 2 est. m.; och de öfrige anhållna skogs-effekterne å Forsbacka krononybygge Lördagen d. Aldertonde i sistnämnde månad kl. 10 f. m., hwilket härigenom kungöres, med tillkännagifwande, att wilkoren i öfrigt komma att wid auktionstillfällena bestämmas. Skellefteå d. 31 Mars 1857.

Gjalm. Grahl,
Sjwerjägare.

Första annonsen om beslagtaget åverkat virke. Skellefteå Tidning 8/4 1857.

det skall ta lång tid innan den åsikten överges.²²

Antalet åverkansmål var stort, 274 åtal under femårsperioden 1866–1870.²³ Grahl måste långa tider vara på tinget, i länet hade Skellefteå revir ofta de klart största volymerna åverkat virke.²⁴ År 1870 beslagtogs drygt 25.000 kbm, ungefär dubbelt så mycket som den ordinarie planenliga avverkningen.²⁵

I Norrbotten förekom vid denna tid också stora åverkningar. På Piteå Norra revir, strax norr om Skelleftegränsen var det särskilt livligt. Jägmästaren där,

C. E. Degerman, försökte på allvar att stävja hanteringen. Han anlade t.ex. en bom över Abmoraälven för att hejda åverkat flottgods. Då åverkarna hotade att spränga bommen skaffade han dit militär för bevakning. Men Degerman provade inte bara hårda tag utan förmådde också alla virkesköparna år 1871 att komma

22 Konzeptboken 1870, 20 juli, Grahl skriver till Skogsstyrelsen.

23 Landshövdingeberättelse för åren 1866–1870, s. 8.

24 Domänstyrelsens årsberättelser.

25 Skellefteå revirs virkesredogörelse för år 1870.

överens om att inte längre köpa åverkat virke. Sen blev det lugnare.²⁶

En förutsättning för de olaga avverkningarna var givetvis att det fanns köpare till virket. 1870-talets början hade en strålande trävarukonjunktur med 1874 som prismässigt toppår (1870–71 års fransk-tyska krig). Virkesefterfrågan var säkert storartad, men redan 1878–79 blev det kris i skogsnäringen.

År 1871 skrev Västerbottens landshövding att straffet för åverkan som "alltid stannat vid böter har varit föga avskräckande, helst böterna i de flesta fall i brist på utmättningsbara tillgångar hos den sakfällde, förvandlats till vatten och bröd och allmogen i allmänhet anser denna bestraffning lika litet vanhedrande som sjelfva åverkansförbrytelsen."²⁷

Ett par exempel på åverkansmål vid denna tid:

TJÄRAN I KÄLLMYRBERGET: I september 1857 togs 77 tunnor tjära i beslag på kronoallmanning vid Källmyrberget i Norsjö socken. Sedan två män anstälts för bevakning av tunnorna i väntan på försäljning genom auktion "så hafva flera personer, beväpnade med skjutgevärd under natten den 24:de sistlidne september ankommit till stället och lossat trenne skott utan att likväl något träffat vaktkarlarna, som dock blefvo nödsakade att lämna platsen och tjäran, vilken af våldsverkarna sedan däri- från bortskaffades."

Misstanke om vilka som tog hand om tjäran fanns och det blev till slut två mål vid tinget, ett mot dem som tagit tjärved utan tillstånd (med överjägare Grahl som åklagare) och ett om "våldsamerheter vid återtågande af den af tjäruveden tillver-

kade tjäran" (med länsman Ström som åklagare).²⁸

ÖVERHYGGET VID RISLIDSÄLVEN, som numera kallas Klintforsån. Där låg sågarna Nyholmsfors och Klintfors som hade gamla privilegier på ett antal timmerträd, 240 + 1.100 varje år. Vid överjägare Grahls resor utefter älven 1857–1858 uppräknades där ett allt för stort antal sågtimmer. KB föreskrev beslag på övertaligt virke.

Sågägarna hade många invändningar mot beslaget, bl.a. skyllde man på hovkamrerare Nils Clausen som nyss avlidit. Överjägare Grahl svarade att den som fullbordade Clausens i livstiden påbörjade förbrytelse borde kunna ställas till ansvar. Det allt för stora antalet timmer förklarades bl.a. med att det blivit tre timmer ur varje träd. Grahl bemötte: Klagoskriftförfattaren synes "haft någon beskrifning öfver Amerikas urskogar för ögonen". Knapp två timmer kan erhållas ur varje träd, ansåg han.

Vid beslagsauktionen blev 6.505 stockar osålda. Ny auktion gav samma resultat. Överjägaren föreslog då sänkt riktpreis, timret var klen, avlägset beläget och bevakningen drog "inte ringa kostnad".²⁹

Grahl bör ha varit skicklig i jobbet för 1872 befordrades han till skogsinspektör, dvs. chef för länets alla revir, som nu blivit fler. Efter 30 år i Västerbotten var han utsliten, fick tjänstledigt och flyttade till Stockholm.³⁰

Efter Grahl kom en period med korta förordnanden, men 1877 kom en förvaltare som stannade desto längre, Herman

26 Holmgren 1950, s. 66.

27 Landshövdingeberättelse för åren 1866–1870, s. 8.

28 Konzeptboken 1857, 17 sept och 26 okt.

29 Konzeptboken 1858, 4 mars, 3 april och 28 maj.

30 Samzelius 1915.

Lagerquist som slutade först 1906. Vid denna tid blev avvittningen klar även i inlandet med klara gränser mellan kronomark och bondeskog. En del av kronans marker blev stockfångstskogar där sågverken fick ta sina timmerträd, men största delen blev kronoparker där nu också viss skogsvård började bedrivas.

Skogsåverkan minskade inte. I början av Lagerquists tid var det mest tjärved, något år hade Skellefteå revir de största tjärvedsbeslagen inom Domänverket. Under slutet av perioden ökade beslagen av sågtimmer så att reviret under 1890-talet och därefter ofta hade de största beslagen av åverkat virke.

Exempel:

1891–1895	Skellefteå revir	7.032 kbm
		76 åverkansmål
1903	Jörns revir	452 kbm
1905	Jörns revir	621 kbm

Källa: Domänstyrelsens årsberättelser.

(År 1901 bytte reviret namn till Jörns revir.)

Enligt vad sonen till en av Lagerquists kronojägare berättat för mig ansågs Lagerquist helt oduglig på att sköta skog, men mycket duktig på att spåra och åtala åverkare. Och det blev ju huvudsaken i hans jobb.

Efter Lagerquist följde jägmästarna i lång rad. Åverkan minskade väl, men bevakning var länge en viktig del av arbetet inom reviret. År 1910 skrev jägmästaren: "Åverkan sker numera ingalunda av nöd utan mest av snikenhet. Befolk-

³¹ Konzeptboken 1911, revirets årsberättelse för år 1910.

ningen anser icke olovlig avverkning på kronomark såsom en förbrytelse i vanlig mening".³¹

Här ett exempel på en storavverkning.

ÅLSÅAVVERKNINGEN 1896.

Den 4 april 1896 avgår ett statstelegram till stinsen i Jörn: "underrätta godhetsfullt snarast min bekostnad kronojägare stenbergs afhemta rekommenderat tjänstebref anläggande jörns station onsdagståget lagerquist". Ett liknande telegram gick till Myrhedens station. Brevet meddelade om trolig åverkan vid Ålsån, en flottled som mynnade i Byske älv. Kronojägarna med extra bevakare finner vid Ålsån att en mycket stor mängd sågtimmer olovligen avverkats och körts ner på isen där det intummats av två köparebolag. Isen kommer snart att tina och flottningen skall gå. Det är bråttom. Så mycket timmer som medhinner förses med beslagsstämpel. Allt medföljer flottningen till Byskan, det kan inte förhindras.

Det ena virkesköpande bolaget, Ytterstfors Trävaru AB, Byske, är villigt att köpa det beslagtagna timret av kronan trots att det nyss köpts av avverkningslaget. Det andra bolaget, Storfors AB, Piteå, säger sig ha varit i god tro och nekar betala. Totalt är det 5 à 6.000 timmer.

Stämpel av denna modell hade använts vid den olovliga avverkningen vid Ålsån 1896.

Det besvärande är att de avverkade träden varit försedda med reglements-enlig stämpel som kom från en extra bevakare, avlurad eller frånstulen (se figur). Bevakaren avskedas omedelbart. Så åtalas 14 personer från trakten för "olofligt skogshygge". Häradsrätten dömer i juli 1899 till böter. Efter överklagande kommer Svea hovrätts utslag 1900, de åtalade frikännes. Jägmästaren överklagar till HD, men även där frikänns avverkningslaget och jägmästaren gick miste om ett mycket stort beslagsarvode.³²

En mindre händelse strax efter 1900:

År 1909 åtalades kronojägaren C. G. Stenberg vid häradsrätten av en Missenträskbo, X, för att Stenberg vid Jörns station beslagtagit 29 sliprar som, enligt hans mening, kom från träd olovligen avverkade på kronoparken Månghörningen. På fråga i rätten hur han kunde veta detta svarade Stenberg att han haft vissa märken på träden så att han kände igen dem. Dom blev: Då X inte kunnat styrka sin äganderätt till sliprarna lämnades hans krav utan avseende, beslaget stod alltså fast.

Sedan X överklagat domen återförde hovrätten målet till häradsrätten för att Stenberg där skulle kunna förebringa sin bevisning. I januari 1911 tas målet åter upp. Stenberg har två vittnen, e krj C. Fahlman som i december 1908 och vårvintern 1909 följt honom vid bevakning på kronoparken Månghörningen och där sett att träd lovligen avverkats hösten 1908. I närheten hade på X:s mark funnits flera högar med sliprar men där hade ingen avverkning skett under 1908. Det andra vittnet hade av sin son, 14 år, hört att denne på anmodan av X under-tecknat ett intyg med faderns namn. Vad som stod i intyget visste han ej. X hävdade att sliprarna kom från ett annat av

hans skogsskiften. Stenberg begärde sen uppskov för att ytterligare kunna styrka varifrån sliprarna kommit. Domstolen medgav detta.

Men någon fortsättning blev det inte. I mars 1911 tog X tillbaka sina yrkanden i häradsrätten och som ersättning för havda kostnader betalade X till Stenberg 170 kronor.

På en papperslapp (från 1909?) bland Stenbergs papper står antecknat att han köpt "märken för märkande av från krp olovligen huggen sliper". Det var väl troligen något sådant "märke" som gjorde Stenberg säker på att de 29 sliprarna kom från kronoparken, men att han inte velat tala så mycket därom i Häradsrätten.³³

Man skulle kunna tro att en kronojägare som bl.a. hade till yrke att bevaka skogen mot åverkan borde vara illa omtyckt i bygden. Men så var inte fallet med Stenberg. Han valdes till kommunala uppdrag och ansågs allmänt som en hedersman.

Under första hälften av 1900-talet upphörde äntligen åverkningarna, men fortfarande finns åverkan i Brottsbalken (12:2):

"Den som i skog och mark olovligen tager växande träd eller gräs eller, av växande träd, ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter eller kåda eller ock vindfälle ... dömes för åverkan om brottet ... är att anse som ringa". Grövre tillgrepp i skogen bedöms som stöld.³⁴

32 Konzeptboken 1896, 4 april statstelegram till stinsen i Jörn fvb till Krj Stenberg, dessutom två ytterligare telegram. Skrivelser till ÖJ 23 maj och 25 juli.

33 Domstolshandlingar jag fått från Krj Stenbergs dödsbo.

34 Eliasson 2002, s. 323.

Under den tid jag arbetade i Skellefteå revir, 1955–1983 blev ingen åtalad för skogsåverkan. Kan det bero på att vi inte haft ögonen med oss, att vi inte varit tillräckligt skärpta? Eller förekom inte brottet?

Sammanfattning

1635–1758: Skogen mellan byarnas skogsområden var tydligen en fri nyttighet, kronoallmänning nämns ej i domboken. Alltså inte heller någon åverkan där. Men intrång på enskild skog omnämns.

1758–1800: Kronoallmänning omnämns, men omfattningen är otydlig och tveksam, inga klara gränser. Grovbladiga sågar finns sedan länge, den första finbladiga sågen i socknen får sitt privilegium 1760 med rätt till råvara från kronoallmänning mot stubbören. Landshövdingen försöker att med provisoriska regler avskilja kronans skog vilket leder till tvister vid häradsrätten.

1800–1857: Avvittring har påbörjats och ger tydliga gränser omkring kronans skog. Länsman skall där bevaka åverkan och antalet åverkansmål ökar. Tjärved åverkas ganska mycket. De finbladiga sågarnas privilegietråd utsynas inte utan avverkning sker helt okontrollerat. Detta ger upphov till omfattande åverkansmål.

1857–1984: Domänverket tar över kronoskogen i Skellefteå och tillsynen blir bättre. Åverkan är mycket omfattande. Huvuddelen av de första skogstjänstemännens arbete användes till att spåra upp åverkan och att fälla åverkaren vid

tinget. Omfattningen berodde mycket av virkeskonjunkturen, på priserna och sågbolagens köpvillighet. Ofta var det småsaker, några enstaka stockar, men ibland var det hela avverkningstrakter om tusentals träd som olovligen höggs ner. Tjärved åverkades också. År 1870 åverkades dubbelt så mycket virke inom Skellefteå revir som det planmässiga normala virkesuttaget. Fortfarande i början av 1900-talet förekom viss åverkan, men därefter var det snart slut.

Skellefteå revir hade ofta de största åverkningarna i landet. Var skellefteborna särskilt företagsamma eller var skogstjänstemännen där alldeles ovanligt skickliga och nitiska?

Källor och litteratur:

Almquist, J. 1928. Det norrländska avvittringsverket. I: *Studier i svensk jordrätt*. Stockholm: Fritzes.

André, P. 1995. *Lejonströms såg i Skellefteå socken 1780–1905*. Skellefteå: Artemis.

Domboken Skellefteå häradsrätts dombok. Före 1691 är texten hämtad från Knut Lundbergs anteckningar, därefter från mikrofilm.

Domänstyrelsens underdåniga berättelse för år 1885. Stockholm.

Eliasson, P. 2002. *Skog, makt och människor: en miljöhistoria om svensk skog 1800–1875*. Stockholm: Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.

Holmgren, A. 1950. *Norrlandsminnen*. Stockholm.

Konceptboken Kronoskogen inom Skellefteå gamla storsocken har hört till revir som ibland bytt namn. Alla konceptböcker finns i Landsarkivet i Härnösand. Alla revirens bevarade konceptböcker kallas här "Konceptboken".

Landshövdingens berättelse i Västerbottens län 1866–1870. Stockholm 1872.

Samzelius, H 1915. *Jägeristaten: anteckningar om svenska väldets skogs- och jaktväsen*. Stockholm.

Skellefteå revirs virkesredogörelse för år 1870. Landsarkivet i Härnösand.